

הפרדה בין בעלי חיים במרעה לסביבת הנחל – שיעור ביצירת שיטופי פעולה והסכמות

אבי פרבולוצקי^[1], שי גלעד^[1], עודד אבוטבול^[2], דוד אבלגון^[2] ואניל זאהר^[2]

^[1] יועצי חקלאות וסביבה, הפרויקט הלאומי לשיקום נחל ציפורי, רשות ניקוז ונחלים קישון

^[2] אגף המרעה, קק"ל

גידול בעלי חיים היה שימוש קרקע מסורתי רווח באגן נחל ציפורי מקדמת דנא. הגבעות המתונות המאפיינות את הגליל התחתון הן בית גידול ליערות פארק של אלון התבור, שהוא צמח חשוב לגידול בעלי חיים במרעה, היות שהבלוטים שלו הם מקור מזון כמעט בלעדי בעונת הסתיו הענייה במרעה. בשטחים הפתוחים של יערות הפארק גדל מיד אחרי הגשמים צומח עשבוני מגוון, שהוא עיקר המזון לבקר מהחורף עמוק לתוך הקיץ. בעת קום המדינה רוב השטח היה מאוכלס במשפחות או בקבוצות של בדואים. הם גרו על הגבעות סביב ערוץ הנחל ומעיינותיו, והשתמשו בהם כמקור המים לעדרי בקר וצאן. בעלי החיים רעו ביערות האלוניים, בשדות השלפים ובסביבת הנחל. בסקר שנערך בתחילת פרויקט שיקום נחל ציפורי (2021) אותרו כ־80 עדרים לאורך הנחל ושוויו, ממעיינות ציפורי ומערבה מהם^[2]. רוב העדרים הם של בקר לבשר, ומיעוטם צאן. המרחב מחולק לשטחי מרעה קבועים ויציבים המשמשים כל עדר ועדר. חלוקת השטחים האלה נקבעה בעבר, והמשפחות שומרות עליה מכל משמר. לעיתים הרצון לשמור על הזכויות לשטח מרעה גורם לאנשים לשמר פעילות של עדר קטן. חלק מהרעייה סביב הנחל מוכרת על-ידי רשויות המדינה וקק"ל בהסכמי מרעה סדורים, וחלקים אחרים, בעיקר בשטחים פרטיים, אינם מוכרים.

רעיית חיות משק במרחב הנחל גורמת למגוון בעיות סביבתיות שיש לפתור כבר בראשית תהליך השיקום. הנוכחות והשהות המתמשכת של בעלי חיים בנחל גורמות לזיהום ישיר (בשל הפרשות עתירות חנקן ואוכלוסיות חיידקים) ועקיף (בשל הרחפת חלקיקים הגורמת לעכירות). לאחרונה, עם הפסקת הזרמת קולחים לנחל, הזיהום החיידקי מהפרשת בעלי חיים נעשה לגורם מזהם מרכזי. בעלי החיים לא רק שותים מהנחל, אלא גם ניזונים מצומח הגדות, וכך פוגעים במאמצי שיקומו. לפיכך, הפרדה מרחבית ברורה וקבועה בין חיות המשק ובין הנחל וסביבתו היא פעולה מקדימה חיונית לשיקום הנחל. מטרת העבודה המתוארת כאן היא ביסוס ממשק ארוך-טווח שתומך בהפרדה שכזו.

איך מפרידים בין חיות משק במרעה ובין הנחל? הפגיעה בנחל ובסביבתו היא בעיה חוקית, ולכן גופי אכיפת החוק אמורים להרחיק את הרעייה מהנחל. המערך החוקי כולל את: חוק המים – שאוסר

על כל פעילות שמזהמת את המים; חוק הניקוז – שאוסר על עיבוד חקלאי או רעייה ברצועת הנחל; חוק גנים ושמורות טבע – שמונע פעולות רעייה ללא היתר ותיאום עם מנהלי השטח; פקודת היערות – המגינה על עצי היער; תקנות העברות המנהליות (כניסה לשטח חקלאי) – שהיא אפקטיבית מאוד ומאפשרת הטלת קנס מידי^[1]. במציאות – מערך חוקים זה אינו נאכף בצורה משמעותית בנחל ציפורי (ולא באזורים אחרים בארץ). הסיבות לבעייתיות באכיפה בארץ מורכבות, ובנחל ציפורי הן מורכבות עוד יותר, היות שמדובר באוכלוסייה ערבית מקומית שעבורה גידול חיות משק הוא מקור פרנסה ארוך-שנים. זאת ועוד, חלק מקרקעות המרעה, שכמה מהן צמודות לנחל, הן בבעלות פרטית. נוסף על כך, לרוב המגדלים אין בשטחי המרעה מקורות מים זמינים מלבד ערוץ הנחל או המעיינות. תפיסת העולם המאפיינת את רשות ניקוז ונחלים קישון גורסת שהבנות וההסכמים שנגזרים מהן, הם הכלי הנכון ביותר ובר-הקיימא כדי לפתור בעיות מסוג זה. על כן, פעלנו בדרך של **חתירה להשגת הסכמות ולגיבוש ממשק רעייה שישחרר את הנחל מהשפעות שליליות**. מדובר בתהליך רב-שנתי ליצירת הפרדה בין גידול בעלי החיים וסביבת הנחל. התהליך מבוסס על דיאלוג רציף עם המגדלים, על בניית אמון ועל הבנות פעילותם וצורכיהם, לצד **הטמעת ההבנה שנדרשת מהם הסתגלות למציאות חדשה**. כל מגדל הוא מקרה פרטי שאינו דומה לשכנו. מאפיינים שונים – סוג בעלי החיים; גודל העדר; מקורות פרנסה נוספים של בעל העדר ומשפחתו; גישה לשטחי מרעה שמסכים את הצרכים התזונתיים לאורך השנה; היסטוריית גידול בעלי החיים ועוד – כל אלה הופכים כל מקרה למקרה פרטי, וכל הגעה להסכמות על שינוי – לאירוע ייחודי.

גורם שהתגלה כמכריע לשינוי הוא **הסדרי הרעייה עם קק"ל**. בשנים הראשונות לנטיעת היערות במרחב נחשבו בעלי החיים כגורם מפריע להתפתחות היערות. עם התבגרות היערות והעלייה במסת העצה ליחידת שטח ולנוכח שינוי האקלים, הפכו שרפות יער לאיום משמעותי, ומנהלי היער מחפשים ממשק שמונע או מקטין שרפות ונזקיהן. רעייה היא כלי יעיל, שכן היא מצמצמת את הצמחייה החד-שנתית המתייבשת בקיץ, ומשמשת פתיל המוליך את השרפה לעצים. את תהליך השינוי בנוהגי הרעייה התחלנו עם עדר הבקר של קיבוץ הסוללים, מתוך הנחה שהתקשורת תהיה קלה יותר כשהיבט המגזרי אינו קשור לתהליך, ותאפשר למידה על התהליך ושיפור המגעים עם מגדלים נוספים. דיון קצר וממוקד עם אחראי הענף הניב הסכם בין המשק לרשות ניקוז קישון להפרדה מרחבית בין שטחי רעיית הקיץ (שלפים של גידולי השדה) ובין הנחל, בעזרת תשתית ניידת של גדרות חשמליות במימון הפרויקט. בזכות ההסכם שוחררו מקטעי הנחלים ציפורי ויפתחאל מנוכחות פרות לאורך כעשרה ק"מ. מאז שנחתם לפני שלוש שנים, ההסכם מופר רק לעיתים נדירות, כאשר מספר פרות בורחות לנחל. ההסכם עם קיבוץ הסוללים נתן רוח גבית למאמצי הסדרת הרעייה באגן.

ישנם 30–40 עדרים בגודל בינוני-גדול הרועים בגדות הנחל, ושמהיכרותנו הם בעלי ההשפעה הישירה והמשמעותית על הנחל. מתוכם **הוסדרה רעייתם של 7–8 עדרים גדולים**, שרובם רועים לפחות חלק מהשנה ביערות קק"ל. תוך שנתיים הושגו שיפורים משמעותיים בשטח, אך עדיין יש בעלי חיים רבים בערוץ ובסביבתו. לחלק מהמגדלים אין בסיס יציב של שטחי רעייה, והמצב מורכב כי יש לנו מעט להציע תמורת שינוי ההתנהלות, ואנחנו תלויים ברצונם הטוב. ניהול ממשקי רעייה הוא **אתגר מתמשך ולא פרויקט חד-פעמי**. בניגוד לעבודות תשתית "קשיחות", התהליך מחייב **ליווי ארוך-טווח, גמישות, הקשבה ואמון הדדי**. השגת דו-קיום בין שיקום נחלים ובין שימוש חקלאי מסורתי בשטחים פתוחים מצריכה השקעה רב-שנתית לא גבוהה, שיכולה להיות ההבדל בין הצלחה וכישלון של פרויקט שיקום או פיתוח נחל. להשקעה זו יש להוסיף כלי ניהול מותאמים ותפיסה מערכתית שמזהה במגדלים שותפים לגיטימיים לשמירה על הנוף הפתוח ועל הנחל המשתקם.

מקורות

- [1] קלמי ה וגלעד ש. 2026. מדריך לניהול מרעה בסביבת נחלים ומעיינות בישראל. אגמא – המרכז לאגני היקוות, נגר ונחלים.
- [2] שגב א. 2021. סקר מרעה – מסמך מסכם: אגן נחל ציפורי. מורן פיתוח וייעוץ. רשות ניקוז קישון.

ההסדר הבא נערך עם בעל עדר מביר אל-מכסור, שבבעלותו כ־80 ראשי בקר במכלאה בערוץ נחל רימונים (יובל של נחל ציפורי), הצמוד לאחד המעיינות. העדר שלו רעה ביערות קק"ל, אך ללא "הסדרה" פורמלית מולם, דבר שלא מבטיח יציבות לרועה. הסדרה מלאה ופורמלית מצריכה אישור של ועדת השכרות, שמתבססת על המלצת אנשי המקצוע, ודורשת אישור מרשות המיסים על ניהול ספרים ועמידה בדרישות וטרינריות. נוסף על כך, יש חשיבות מכרעת להמלצת רמ"י (המצריכה היעדר עבירות מקרקעין). לאחר הבנת הבעייתיות הספציפית מבחינת המגדל – חשש מהפורמליות של ההסדרה, מתביעות מצד שכנים במקרה של חדירת הפרות שלו לשטחים ומהרעלות מפליטות של תחנות סניקת ביוב הקרובה מאוד למכלאה – נחתם מולו הסדר פרטני מקיף. ההסכם כולל סיוע בתהליך הפורמלי תוך ליווי צמוד, הקמת תשתיות מרעה ביער, העברת המכלאה לשולי היער, הקמת קו מים לאתר החדש והתחייבות של המגדל להימנע מרעייה ומשתייה באפיק הנחל. העבודה על ההסדר בנחל רימונים היא תהליך השיקום הראשון שנעשה בשיתוף פעולה של יועצי החקלאות של פרויקט השיקום עם אגף המרעה של קק"ל. התהליך עיגן תרבות עבודה משותפת, הכוללת עבודה צמודה, מימון משותף (בין השאר של תשתיות מרעה) ותיאום מלא. התהליך הוביל להטמעת שינוי עמוק בקק"ל, שאימצה עקרונות התנהלות חדשים בניהול ממשקי רעייה בקרבת נחלים.

רעייה לא מוסדרת של עדר פרות, ליד הכפר ראס עלי | צילום: אביטל כץ